

DEUİFD LI / 2020, ss. 321-345.

YAHUDİLİĞİ ORYANTALİZMDEN KURTARMAK İÇİN İSLAM'I ARAÇ OLARAK KULLANAN ALMAN-YAHUDİ ARAŞTIRMALARI*

Yazar: Susannah Heschel**

Çev.: Necmettin Salih Ekiz***

ÖZ

Oryantalist İslam çalışmaları 19. yüzyılda altın çağını yaşamıştır. Günümüzde hala temel başvuru kaynakları olarak kullanılan eserlerin kaleme alındığı bu dönemde Alman-Yahudi oryantalistlerin müstesna bir konumu vardır. Alman-Yahudi oryantalistlerin İslam araştırmalarına dahil olmaları, İngiliz ve Fransız oryantalistler gibi birtakım kolonyal ve emperyalist saiklerden ziyade daha çok teolojik kaygılarla olmuştur. İslam'a uygulanan "öteki" söylemi aynı şekilde o dönemde Hristiyan-Batı tarafından Yahudiliğe de uygulanmaktaydı. Bu durumundan kendilerini ve dinlerini kurtarmak isteyen Alman-Yahudi araştırmacılar İslam araştırmalarına dahil olmuşlardır. Bunu yaparken kullandıkları en önemli araçlardan biri de İslam olmuştur. İslam gibi tek tanrıcılığa sıkı sıkıya bağlı ve düzenli hukuk sistemi olan bir dinin Yahudilik'ten türediği iddiası üzerinden Yahudilik Hristiyanlık karşısında konumlandırılarak Avrupalı okuyucuya sunulmak istenmiştir. Abraham Geiger öncülüğünde başlayan çalışmalar zengin bir literatür meydana getirmiş ve uzunca bir dönem oryantalist çalışmalara yön vermiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Yahudilik, Alman-Yahudi Oryantalizmi, Abraham Geiger

* Bu makale Prof. Susannah Heschel'in *New German Critique* 117 (2012, ss. 91-107) dergisinde yayımlanan "German Jewish Scholarship on Islam as a Tool for De-Orientalizing Judaism" adlı makalesinin çevirisidir.

** Prof. Dr., Dartmouth Üniversitesi, Yahudilik Araştırmaları Bölümü, Hanover, Amerika Birleşik Devletleri

*** Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD, e-mail: nsekiz21@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3123-4371>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 01/04/2020

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 28/04/2020

GERMAN JEWISH SCHOLARSHIP ON ISLAM AS A TOOL FOR DE-ORIENTALIZING JUDAISM

ABSTRACT

Orientalist Islamic studies lived its golden age in the 19th century. In this period when the works still used as the main reference sources were written, German-Jewish orientalists have an exceptional position. The involvement of German-Jewish orientalists in Islamic research has been more of a theological concern rather than a number of colonial and imperialist motives such as British and French orientalists. The “other” discourse applied to Islam was also applied to Judaism by the Christian-West at that time. German-Jewish scholars who wanted to save themselves and their religion from this situation participated in Islamic research. Thus, Islam was used as a tool; it is aimed to present a different Judaism to the European reader by positioning it against Christianity with the claim that Islam derives from Judaism. The works started under the leadership of Abraham Geiger created a rich literature and directed orientalist works for a long time.

Keywords: Islam, Judaism, German-Jewish Orientalism, Abraham Geiger

Giriş

19. yüzyılda, İslam’ı Yahudilikle çok sıkı ilişkileri olan rasyonel bir din olarak ele alma eğiliminde olan bir Yahudi Oryantalizmi doğmuştur. 1830’lardan 1930’lara kadar, özellikle Avrupalı Yahudi alimler, Kur’an çalışmalarıyla İslam araştırmaları sahasının şekillenmesine yardım etmişler ve popüler okuyucu kitlesi için yazılmış olan Yahudi tarihi ve ilahiyatı araştırmalarında Yahudiliğin bazı temel dinî iddialarını Avrupalı okuyucuya sunarken İslam’ı adeta bir model olarak kullanmışlardır. Avrupalı Yahudiler İslam’a son derece ilgi duymuşlar ve tevhit vurgusundan, rasyonelliğinden, bilime ve felsefeye olan açıklığından, antropomorfizmi reddedişinden ve ahlaka dayalı dinsel hukuka bağlılığından dolayı ondan övgüyle söz etmişlerdir. Avrupalı Yahudiler bunu yaparken İslam’la Yahudiliği yan yana getirerek Hristiyanlığın karşısında yer almış oluyorlardı. Yahudi tarihçiler Müslüman İspanya’da Yahudilere gösterilen hoşgörü ile Orta çağ Hristiyan Avrupa’sında Yahudilere yapılan zulmü karşılaştırmışlar ve Yahudilerin ve Yahudiliğin gelişimine izin veren İslam’ın rasyonelliğini ve hoşgörüsünü övmüşlerdir. Bu Yahudi söylemi aslında Oryantalizmin farklı bir çeşididir; Aydınlanmış İslam’ı tasavvur eden ve onu arındırılmış, rasyonel bir Yahudilik vurgusu yapmak için araç olarak kullanan bir oryantalizm. Diğer bir deyişle, İslam, Avrupa

Yahudileri açısından Yahudiliği İslam'a uygulanan oryantalist söylemin aynısından kurtarmak için (*for de-Orientalizing Judaism*)¹ bir araç olmuştur.

Edward W. Said, Avrupa Oryantalist söylemini değerlendirirken, 19. yüzyıl boyunca İslam araştırmalarının önemli gelişmeler kaydettiği Alman oryantalizmini dışarıda bırakıp sadece İngiliz ve Fransızları ele aldığı için uzun süre eleştirilmiştir. Said ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu ve Orta Asya'dan gelen askeri tehditlerden doğan siyasi endişelerin etki ettiği İslam çalışmalarının yapıldığı özellikle Avusturya, Macaristan, Rusya ve Balkan oryantalizmini de görmezden gelmiştir.² Müslüman bölgelere yakın olmak Avusturya'da, Antropolog Andre Gingrich'in deyişiyle bir "sınır oryantalizmi", Bulgar tarihi Maria Todorova'nın deyişiyle de Avrupa'yla olan ilişkiden dolayı bir "balkanizm yuvalanması" meydana getirmiştir.³

Nasyonalist ve Emperyalist çıkarlar şüphesiz Avrupa akademisinde büyük bir rol oynamıştır. Macar oryantalizmi, rneğin, Türk dilleri araştırmalarında Macarca kökeni ve kültürel benzerlikleri kısmen tespit etme amacı içinde olmuştur. Yine de oryantalizm yalnızca politik saik değil, teolojik saikler tarafından da yönlendirilmiştir. Suzanne Marchand, Alman araştırmacıların antik Yakın Doğu çalışmalarında olduğu gibi İran ve Hint dinleri çalışmalarında da Hristiyan köken arama amacının önemli rol oynadığını çünkü onların Hristiyan kökenler için alternatif bir Yahudilik temeli bulmayı mit ettiklerini ne srmiştir. Ona göre İslam, Hristiyanlık çoktan oluşumunu tamamladıktan sonra doğduğu için, Almanya'da fazla ilgi görmemiştir.⁴

¹ Yazar bu tabiriyle, o yıllarda (19. yüzyıl) Avrupa'da İslam'a dair olumsuz oryantalist söylemin aynısının Yahudiliğe de uygulandığını ve Yahudi alimlerin bu olumsuz söylemden kurtulma çabalarını kastetmektedir. (ev.)

² Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Pantheon, 1978). Said'in oryantalizm çalışmasını inceleyen ve eleştiren makalelerin bir derlemesi için bkz. A. L. Macfie, ed. *Orientalism: A Reader* (New York: New York University Press, 2000); ve Daniel Martin Variscoe, *Reading Orientalism : Said and the Unsaid* (Seattle: University of Washington Press, 2007)

³ Andre Gingrich, "Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe," *Mediterranean Ethnological Summer School* 2 (1996): 99-127; Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York: Oxford University Press, 2009).

⁴ Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship* (New York: Cambridge University Press, 2009).

Buna karşın, Avrupa’da oryantalist çalışmalarında Yahudi alimler, en azından 20. yüzyılın başlarına kadar, neredeyse sadece İslam’a odaklanarak Çin, Hindistan, İran ve antik Yakın Doğu’ya oldukça az ilgi göstermişlerdir. S. Marchand, Bernard Lewis, Martin Kramer ve diğerlerinin de belirttiği üzere, bir Yahudi “İslam’ın keşfi”, teolojik İslami prensipler, Ortaçağın bilim ve felsefesi ve özellikle de Müslüman hakimiyetindeki Ortaçağ İspanya’sında bir Yahudi “altın çağı” hakkında hayli olumlu ifadeler kullanan ilmi ve popüler çalışmaların meydana gelmesine yol açmıştır.⁵ Lewis’in işaret ettiği üzere, Yahudi ilim adamlarını diğerlerinden ayıran nokta şudur: “Yahudi ilim adamı, birçok Hristiyan meslektaşının aksine, hiçbir misyoner arzusuna ve haclı seferi hasretine sahip değildir ve Doğu sorunuyla da ilgilenmez. Tevarüs edilmiş korkulardan, ön yargılardan ve sık sık Hristiyan ilim adamlarına zorluklar çıkaran kısıtlamalardan azadedir.⁶ Gerçekten de Yahudiler Avrupa’da İslam’ın en iyi uzmanları ve en büyük hayranları olmuşlardır. Onların çalışmaları bugüne değin ilim adamlarının gündemini belirlemiş ve İslamî kültürler üzerinde iz bırakmıştır.

1883’ten 1933’e kadar Yahudi ilim adamları, özellikle Almanya, Macaristan ve Fransa’da, İslam’ın kökenleri, Muhammed Peygamber’in biyografisi ve Kur’an ve Hadis (Muhammed peygamberle alakalı rivayetler) üzerindeki Yahudi etkisine dair kayda değer bir araştırma sahası meydana getirmişlerdir. Bazı Avrupalı Yahudiler İslam ülkelerine seyahatler düzenleyip oralardaki öğrenciler ve meslektaşlarıyla ilişkiler kurmuş ve Avrupalı okuyucular için birtakım seyahatnameler kaleme almışlardır. Bunlardan bir kısmı İslam’a ihtida ederken diğerleri sahte ihtida kisvesine bürünmüş; İslam hem Avrupa’da hem de Doğu’da bir kılık değiştirme aracı olarak kullanılmıştır. İlim adamlarını popüler yazarlarla ilişkilendirmek; İslam’ı takdir etmek ve Yahudilik ile İslam’ın merkezi dinî inanç ve yapıları paylaştığı varsayımında bulunmaktır. Onların çalışmaları modern Yahudiliğin ve Yahudi ben-bilincinin fark edilmemiş yönlerine dikkat çekmektedir.

⁵ Martin Kramer, ed., *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis* (Tel Aviv: Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1999)

⁶ Bernard Lewis, *Islam in History* (Chicago: University of Chicago Press, 1903), 11.

İlk Nesil: Abraham Geiger'in Kur'an Çalışması

İslam'a karşı modern Yahudi ilgisi, Antoine de Sacy'n talebesi olan ve Bonn Üniversitesi'nde 1819'dan itibaren Arapça profesörlüğü yapan Georg Freytag'ın Yahudi öğrencileriyle 1830'larda başlamıştır.⁷ Hepsi erkek olan bu öğrenciler (Yahudi kadınlar 1890'lara kadar beklemek zorunda kalmıştı), Ortodoks Yahudi ailelerden gelmekte, İbranice, Talmud ve Orta çağ tefsirleri hakkında iyi eğitilmişlerdi.⁸ Abraham Geiger'ın Bonn'daki Yahudi öğrenci arkadaşlarının birçoğu rabbi olmak üzere eğitilmişlerdi ve o günlerde Bonn tam anlamıyla "Yahudi ilahiyatçıların akademisi" olarak görülmekteydi.⁹ Rabbinliğe dair katılacak herhangi bir ders bulamayan öğrenciler, düzenli aralıklarla bir araya gelip vaazlara katılmak suretiyle kendi öğrenim yöntemlerini meydana getirmişlerdi. Bunların birçoğu ilim adamı olmuş; Ludwig Ullmann Kur'an'ı Almanca'ya tercüme edip 1840'da yayınlamış; Salomon Monk Orta çağ Arap Yahudi felsefesinin önde gelen alimlerinden olmuş; Joseph Derenbourg başlarda İkinci Mabet alanında uzman iken sonradan İslam hakimiyeti dönemindeki Yahudi tarihi uzmanı olmuş ve Abraham Geiger da Kur'an ile Kitab-ı Mukaddes ve Midraş arasındaki paralellikleri kanıtlamaya çalıştığı ödül alan "Was hat Muhammad aus dem Judenthume aufgenommen? (Muhammed Yahudilik'ten ne aldı)"¹⁰ isimli eserini yazmıştır. Aynı nesilden İslam uzmanı olan başka bir öğrenci de Gustav Weil'dir. Weil, Heidelberg ve Paris'te okumuş, Cezair, Kahire ve İstanbul'da beş yıl kalıp eğitim-öğretim

⁷ Freytag'ın Bonn Üniversitesi'ndeki kariyeri için bkz. Christian Renger, *Die Gründung und Einrichtung der Universität Bonn und die Berufungspolitik des Kultusministers Altenstein* (Bonn: Ludwig Röhrscheid Verlag, 1982), 237-39. Üniversite kayıtları bulunmadığından dolayı Geiger'ın hangi seminer ve derslere katıldığı tespit etmek artık mümkün değildir.

⁸ Monika Richarz, "Juden, Wissenschaft und Universitäten: Zur Sozialgeschichte der jüdischen Intelligenz und der akademischen Judenfeindschaft, 1780-1848," *Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte*, suppl. 4 (1982), 55-72

⁹ Ludwig Geiger, önsöz, "Abraham Geigers Briefe an J. Derenbourg," *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 1896, 52. İki isim arasındaki ilişkinin bir incelemesi için bkz. Michael Graets "The History of an Estrangement between Two Jewish Communities: Germany and France during the Nineteenth Century," in *Toward Modernity: The European Jewish Model* ed. Jacob Katz (New Brunswick, NJ: Transaction, 1987), 159-69

¹⁰ Almancasından çeviri bana ait. Geiger'ın bu kitabı F. M. Young tarafından *Judaism and Islam* adıyla İngilizce'ye çevrilmiş ve 1896 yılında yayımlanmıştır. (çev.)

faaliyetlerinde bulunmuş, sonrasında da Heidelberg'e dönmüş, 1836'da doktora tezini yazıp kütüphane asistanı olmuştur. Yıllarca devam ettiği akademik yayımlarından sonra Heidelberg Üniversite'sinden profesörlük teklifi almış ve en nihayetinde 1861'de Şarkiyat çalışmalarının başkanlığına getirilmiştir.¹¹

Geiger'ın 1833'te basılan çalışması tüm Avrupa'da hüsn-ü kabul görmüştür.¹² Reinhard Dozy, Heinrich Ewald, Heinrich Lebrecht Lebrecht Fleischer, Ignaz Goldziher, Theodor Nöldeke ve Sacy, Geiger'in kitabını "çıgır açan bir çalışma" olarak niteleyen isimler arasındadır (Nöldeke). Şüphesiz Geiger, İslam akaidinin, dini uygulamalarının ve hukukunun Yahudilik'ten etkilendiğini ve erken dönem İslami metinlerle rabbinik metinler arasındaki paralellikleri göstermeye çalışan Victor Aptowitzer, Isaac Gastfreund, Hartwig Hirschfeld, Joseph Horovitz, Abraham Katsch, Eugen Mittwoch, Israel Schaprio, Martin Schreiner, David Sidersky ve Gustav Veil gibi Yahudi alimler tarafından takip edilen bir model ortaya koymuştur. Tonu biraz değişkenlik gösterip tekrarlamamanın niteliği yirminci yüzyılın başlarında farklılaşsa da bu üslup 1830'lardan 1930'lara kadar tekrar edilmiştir.

Geiger İslam'a karşı son derece sempatikti: Ona göre Muhammed coşkulu, samimi ve dindar biriydi; ayartıcı, sahtekâr ya da epilepsi hastası değildi. Kur'an'ı yazmanın yanı sıra Tevrat'ın bir hukuk ve Musa'nın kitabı olduğunun farkına varmış; birçok Yahudi öğretisini Kur'an'a uyarlamış ama bununla birlikte bazılarını da tersyüz ederek almıştı. Muhammed özgün olma ya da yeni bir din kurma niyetinde değildi fakat antik gelenekler üzerine bir din inşa etmek istemişti. Geiger, Kur'an'la Mişna arasında kayda değer benzerlikler tespit etmiş, Kur'an'da birkaç yerde bahsi geçen 'yedi kat semanın' Mişna Hagigah 9:2'den; 'yedi cehennem'in' Eruvin 19:1'den; Babil kulesini inşa edenlerin zehirli bir rüzgâr tarafından (11:63) helak edileceğinin ya da öteki dünyada yerlerinin olmayacağını

¹¹ Alfred Ivry, "Salomon Munk and the *Mélanges de philosophie juive et arabe*," *Jewish Studies Quarterly*, 7 (2000), 120-26

¹² Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen? Eine von der Königl. Preussischen Rheinuniversität gekrönte Preisschrift* (Bonn, 1833; repr. Leipzig: Kaufmann, 1902; Osnabruck: Biblio, 1971). Geiger'ın Bonn'daki çalışmalarının detayları için bkz. Susannah Heschel, *Abraham Geiger and the Jewish Jesus* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 50-6

Mişna-Sanhedrin 10:3'ten ve daha diğerlerinin de Mişna'dan alındığını ki aynı zamanda bunların Hristiyanlık kanalıyla da İslam'a geçmiş olabileceğini ifade etmiştir. Hukuki muhakemede de benzerlikler görölmektedir: Tüm emirler aynı değere sahiptir ancak emirlerine itaatle yükümlü olduğumuz ebeveynler bize bir emri ihlal etmemizi söylerlerse ne yapmak gerekir? Hem Talmud (Yebamot 6) hem de Muhammed (29:7) sorunu ortaya koymuş ve benzer şekilde cevap vermişlerdir. İbadetten önce abdest almak da hem Talmud hem de Muhammed tarafından gerekli görölmüş ve namazın nasıl kılınacağı açıklanmıştır. Muhammed "Namazında sesini çok yükseltme, çok da kısma, bu ikisi arasında (orta) bir yol benimse" (17:110) derken, Talmud da "İbadet ederken dudaklarını oynatan Hanna'nın davranışından, ibadet eden kimsenin kelimeleri telaffuz etmesi gerektiğini ve sesini çok yükseltmemesi gerektiğini öğrendik" (Berachot 31:2) demektedir.

Geiger, Kur'an'ın birçok Hristiyan'ın yüzyıllar boyunca iddia ettiği üzere (Peter de Venerable hariç, çünkü o Yahudileri İslam'ı üretmelerinden dolayı suçlamıştır) Hristiyan heretiklerinin Muhammed'e Kitab-ı Mukaddes rivayetlerini yanlış anlatmaları yoluyla meydana gelmediği konusunda ısrar etmiştir. Aksine, ona göre, İslam Yahudi tektanrıçılığını putperest Araplara getirmek için bir araç olarak ortaya çıkmıştı. İslam Yahudilik'ten doğmuştu ve Muhammed, Geiger'ın hakkında oldukça olumlu bahsettiği kişi, kendi ilahi görevine ikna olduğunda öğretilerini Kitab-ı Mukaddes peygamberlerinin öğretileriyle ilişkilendirmek istemişti.

Geiger'ın İslam'ın kökenlerini yeniden inşa etme çabası aynı zamanda bir Yahudilik araştırmasıdır; bu durum, aynı şekilde karşılaştırmalı İslam araştırmalarına giren diğer Yahudi ilim adamları için de geçerlidir. Geiger'a göre İslam, Yahudi düşünce ve dini pratiklerinin yapı taşlarından derme çatma bir araya getirilmiş bir dindi. Dahası o şunu öne sürmekteydi: Yahudiler bir "dini deha" konumundaydılar ve Yahudilik de kendi aslı karakteristik özelliklerinden ve öğretilerinin saflığından ödün vermeden dallar meydana getirebilecek dini bir yapıydı. Geiger'ın 1874'teki ölümünden önce 1860-1870 yılları arasında yayımladığı makale ve kitaplarında sürekli öne sürdüğü üzere hem İslam hem de Hristiyanlık, Yahudi tek tanrıçılığının pagan dünyaya getirilmiş halinden başka bir şey değildi ancak Hristiyanlık teolojisi putperest inançlarla yozlaştığı halde İslam katı tek tanrıçılığını muhafaza edebilmişti.

Hem Geiger hem de Weil filolojik çalışmalarına tarihsel hassasiyeti yansıtmışlardır. Sacy, Freytag ve Fleischer gibi muasır oldukları birçok Arapça uzmanının aksine onlar Arapçanın dilsel analizleriyle pek ilgilenmemişler ve tarihi veriler ışığında metin okuması yapmayı tercih etmişlerdir. Örneğin Weil, Muhammed peygamberin biyografileri olan siyer rivayetlerine odaklanmış ve erken dönem İslam tarihini yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Weil, metnin sunduğundan daha gelişmiş bir düzen oluşturmak adına sûreler arasında kronolojik bir silsile oluştururken, Geiger politik ve dini çatışmalara dair tarihi kanıtlar için Kur'an'ı analiz ediyordu ancak ona göre Kur'an tek parça halinde bütünlük arz etmekteydi.

Hem Weil hem de Geiger Yahudilik ile İslam arasındaki benzerliklere vurgu yapmış ancak Weil bir adım daha ileri giderek İslam'ı Yahudilik ve Hristiyanlık'tan üstün görmüştür. Geiger içinse İslam Yahudilik'in bir uzantısı, Muhammed de coşkulu ve samimi bir dindardı. Weil'a göre ise İslam, Yahudilik ve Hristiyanlığın arındırılmış haliydi: "Muhammed'in beyanına göre İsa'nın bile lağvetmeye çağırdığı bir sürü tören ve merasimin olmadığı bir Yahudilik ya da; teslis, çarmıh ve bunların sonucunda ulaşılan kurtuluşun olmadığı bir Hristiyanlık" şeklinde İslam'ı tarif ederek Weil aslında kendi döneminin din tasvirini de ortaya koymuştu: Hukuku olmayan bir Yahudilik, inanç sistemi olmayan bir Hristiyanlık olarak İslam dinî aydınlanmadı.¹³ Buna karşın 1861'de Avusturyalı alim Aloys Sprenger çok ciltli *Life of Muhammad* adlı eserinde Muhammed'i zayıf, kurnaz ve histerik nöbetler geçiren birisi olarak sunmuştur.

Weil yayımladığı çalışmaları sayesinde hem ilmi hem de popüler anlamda hızlıca Avrupa'da meşhur hale geldi. Nitekim Benjamin Disraeli'nin 1844 yılında yayımladığı *Coningsby* isimli romanında, romanın karakterlerinden biri Wehl adında Heidelberg Üniversitesi'nden bir Arapça hocasından övgüyle bahsetmekteydi. İlginç bir şekilde Disraeli, Weil'den profesör olarak bahsetmekte ve Almanya'daki oryantalist çalışmalara bu Yahudi profesör tarafından yön verildiğini iddia etmektedir ki kesinlikle yıllar sonrasına kadar durum böyle değildir:

¹³ Gustav Weil, *The Bible, the Koran, and the Talmud* (London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1846), ix.

“Avrupa’da Yahudilerin büyük ölçüde yer almadığı büyük bir entelektüel hareket bulamazsın... Heidelberg’in Arapça profesörü Wehl bir Yahudi’dir. Yıllar önce ben Filistin’deyken Hristiyanlık tarihi için materyal toplamaya çalışan ve oranın düşünce yapısını araştıran mütevazı ve eğitimli Alman bir öğrenciyle tanıştım. Bu öğrenci Wehl idi; o zamanlar tanınmıyordu, sonradan zamanının önde gelen Arapça alimlerinden ve Muhammed’in hayatının yazarı olmuştur. Ancak Yahudi ırkından olan bu Alman profesörler kalabalıktı ve zannımca o dönemde sadece Berlin’de ondan fazla profesör vardı.”¹⁴

Weil İslam araştırmalarında üretken bir alimdi. Arap şüri üzerine bir kitap (1837); Bin bir Gece Masalları’nın Almanca tercümesi (1841); Hz. Muhammed’in biyografisi (1843); Sureleri kronolojik olarak düzenleme girişiminde bulunduğu Kur’an’ın bir tarihsel eleştiri analizi (1844); Halifelerin tarihinden bahseden beş ciltlik eseri (1846-51) ve 1866’da *History of the Islamic People* (Müslüman Halkların Tarihi) isimli eserlerini yayımlamıştı. Weil ağırlıklı olarak Arapça el yazmaları üzerinde çalışmıştı. Bu el yazmaları Ulrich Jasper Seetzen (1761-1811) adında bir seyyah tarafından Gotha’daki dukalık kütüphanesi için toplanmış ve 1826 yılında Johann Moeller kütüphanenin bu el yazmalarını katalog halinde yayımlamıştır.

Bir Sonraki Nesil

İslam araştırmaları 1830’larda Almanya’da henüz başlangıç aşamasındaydı; sözlükler, tenkitli metin neşirleri yapılıyordu ancak bunları analiz edebilecek seviyede henüz değildi. Geiger’in da belirttiği gibi onun Kur’an analizi sadece “salt Arapça metne” dayalıydı. 1835’te Leibzig Üniversitesi’nde doğu dilleri profesörü olan Fleischer, Freytag gibi, Napolyon’un yanındaki bilginlerin Orta Doğu seferinden getirdikleri servet değerindeki koleksiyonların analiz edildiği Fransa’da Sacy’den eğitim almıştı.¹⁵ Bonn Üniversitesi Leipzig’in yanında ufak bir merkez

¹⁴ Benjamin Disraeli, *Coningsby; or, The New Generation*, 3 vols. (London: Colburn, 1844), 2:201-2.

¹⁵ Fleischer hakkında bkz. Sabine Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert* (Stuttgart: Steiner, 2004(; 2004); Johann J. Fueck, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts* (Leipzig: Harrasowitz, 1955); Martin Kramer, ed., *The Jewish Discovery of Islam* (Tel Aviv: Tel Aviv University,

olarak kalıyordu; Leipzig’te, Fleischer’in Yahudi ve Hristiyan 300’ün üzerinde öğrencisi vardı ve 1886’daki ölümüne kadar yönettiği 131 tezin, Wilhelm Bacher, Eduard Baneth, Daniel Chwolshon, Morris Jastrow, Immanuel Loew ve Fleischer’in en mükemmel öğrencim dediği Goldziher dahil 51 tanesi Yahudi öğrenciler tarafından yazılmıştı.¹⁶ Fleischer ayrıca *Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Gesellschaft* dergisinin kurucu editörüydü ve Yahudilerin katkılarına açık birisiydi. Dergisini Yahudilerin kendi çalışmalarını yayımlayabildiği Alman akademisinin en prestijli dergisi haline getirmiş, özellikle İslam araştırmalarını da Yahudilerin rahatça dahil olabileceği bir alan haline getirmişti.

19. yüzyılın ikinci yarısında bazı Yahudi alimler İslam dünyasıyla iletişim kurmaya da başlamıştı. Yahudi olmayanlardan Joseph von Hammer-Purgstall, Alfred von Kremer ve Sprenger gibi isimler de Müslüman ülkelerde bulunmuşlardı. Ancak yüzyılın son on yılı yeni bir gelişmeye şahit olmuştur. Arapça profesörü Horovitz Aligarh İslam Üniversitesinde yedi yıl kalmış; Max Herz, Kahire’de camilerin mimari restorasyonu ve antik İslami eserlerin muhafazası konusunda danışmanlık yapmış; Gottlieb Leitner, Punjab Üniversitesi’nin kuruluşuna yardım etmiş; Goldziher de Kahire ve Şam’a düzenlediği seyahatleri sırasında alimler, dini reformistler ve siyasi önderlerle şahsi temaslar kurmuştur. Goldziher’in Hadis ve Kur’an tefsirine dair muhtelif çalışmaları 20. yüzyılda Mısır’da Arapça’ya tercüme edilip yayımlanmıştır.¹⁷ Joseph van Ess’e göre bu tercüme ilk olarak 1930-40’larda Ezher Üniversitesi’nde eğitim veren Ali Hasan Abdulkadir’in yönetiminde yapılmıştır.¹⁸ Goldziher’in tarihsel yaklaşımı üzerine 1940’larda Mısır’da tartışmalar patlak verdi. Müslüman Kardeşler’in yükselişine rastlayan bu dönemde, kardeşliğin kurucusu Mustafa es-Sibai, 1939’da Suriye’den Ezher’e

1999); ve Holger Preissler, "Heinrich Lebrecht Fleischer: Ein Orientalist, seine jüdischen Studenten, Promovenden und Kollegen," *Bausteine einer jüdischen Geschichte der Universität Leipzig* içinde, ed. Stephan Wendehorst (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2006), 245-68

¹⁶ Universitätsarchiv Leipzig, Philosophische Fakultät, Promotionen. Consulted July 2009.

¹⁷ Josef van Ess, "Goldziher as a Contemporary of Islamic Reform," *Goldziher Memorial Conference* içinde, ed. Eva Apor and Istvan Ormos (Budapest: Hungarian Academy of Sciences, 2005), 37-50.

¹⁸ Age., 38.

Abdulkadir'den ders almaya gelmişti ve İslam hukuku derslerinde Abdulkadir'in Goldziher'den alıntılar yapmasına karşı çıkmıştı. Tarihsel yaklaşımlar üzerine yapılan bu tartışmalar, Mısır'da diğer Avrupalı tarihçilerin olduğu gibi Goldziher'in etkisini de kısıtlamıştır.¹⁹

İslam'a hayranlık gösteren Yahudi alimler Almanya'da aynı alanda çalışan bazı önde gelen Hristiyan alimlerle keskin bir anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Julius Wellhausen, örneğin, Hristiyanlığın Yahudiliğe dair gelenek haline gelmiş teolojik kötöleme tutumunu İslam hakkındaki değerlendirmelerine de taşımiştı. C. H. Becker İslam'ın kökenlerini Yahudilikte değil Helenizm'de bulmuştu.²⁰ Wellhausen, 1880'lerde çalışmalarını Eski Ahit'ten İslam'a döndürerek niyetini řu şekilde ifade etmişti: "Peygamberler ve rahipler tarafından aşılanan Yahve'nin Tevrat'ının ortaya koyduğu yabanî birikimi öğrenmek."²¹ Bulmayı ümit ettiği şey, van Ess'in açıkladığı üzere, "rahipsiz ve peygambersiz bir dindarlık, yani, hukuksuz ve kurumsuz bir dindarlık"²²tı. Wellhausen, liberal bir Protestanlık ve arındırılmış bir Yahudilik arayışı içindeydi. Ona göre klasik peygamberler devri antik İsrail'in zirve noktasıydı; rahiplik ve dini hukuk da Yahudilik içindeki Kitab-ı mukaddes yozlaşmasını gösteren sonraki gelişmelerdi. Benzer şekilde, Becker da sübjektif dindarlık ile kurumsallaşmış din arasında -Yahudilik ile Protestanlık arasında olduğu ima edilen- bir ikilik varsaymıştı. Van Ess şöyle demiştir: "Ona göre (Wellhausen), şeriat muhafazakarlığı besler ve gelişmeyi imkansız hale getirir; şeriatın idealist yapısı ona tabi olanları ulaşılabilir başarıya dair umutsuz yapar ve dolayısıyla uyuşukluğu tasdik eder."²³

İslam üzerine çalışmalar yapan bütün alimler arasında Goldziher (1850-1921) müstesna bir konuma sahiptir. Onun kapsamlı, derin ve

¹⁹ Bkz G. H. A. Juynboll, *The Authenticity of the Tradition Literature: Discussions in Modern Egypt* (Leiden: Brill, 1969).

²⁰ C. H. Becker, "Der Islam als Problem," *Der Islam* 1 (1910): 1-21.

²¹ Julius Wellhausen, *Muhammed in Medina* (Berlin: Reimer, 1882), 5. Bkz Peter Machinist, "The Road Not Taken: Wellhausen and Assyriology," *Homeland and Exile: Studies in Honor of Bustenay Oded* içinde, ed. Gershon Galil, Mark Geller, and Alan Millard (Leiden: Brill, 2009), 469-531.

²² Josef van Ess, "From Wellhausen to Becker: The Emergence of *Kulturgeschichte* in Islamic Studies," *Islamic Studies: A Tradition and Its Problems* içinde, ed. Malcolm H. Kerr (Malibu, CA: Undena, 1980), 42.

²³ Age., 43.

etkileyici çalışması "*Wissenschaft des Judentums*"²⁴ metotları ile, özellikle Geiger'in geliştirdiği üzere, erken dönem İslamî metinler arasında bir bağlantı vazifesi görmüştür. Dahası Goldziher, yalnızca bir filolog değildi, aynı zamanda Hz. Muhammed'in peygamber olmayı nasıl tecrübe ettiğini sorgulayan öncü bir dinî fenomenologtu.

Goldziher'in *Muhammadanische Studien*²⁵ adlı hadis çalışması, rivayetlerin aslında Hz. Muhammed'in orijinal öğretileri değil tam tersi sonraki dönemde ortaya çıkan Müslümanlar için merkezi önem arz eden ihtilafların yansımaları olduğunu öne sürer: "Detaylı araştırmalar, sonraki dönemlerdeki belli başlı ihtilaflı konularda taraflardan birinin lehine olacak şekilde kayıtları çarpıtan ruhun eğilim ve arzularını yakında ortaya koyacaktır."²⁶ İsnâdlar (rivayet zincirleri) sonraki öğretileri geçmişe yansıtarak meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Goldziher'in Müslümanları, öğretilerini kendilerinden önceki rabbilere atfeden ve kendi hükümlerini de Yahudilerin siyasi, sosyal ve çevresel durumlarına göre ayarlayan Yahudi geleneğindeki rabbiler gibidirler. Goldziher, Hz. Muhammed'in bile öğretilerini kendilerine tebliğ ettiği Arapların durumlarına göre ayarladığını öne sürmüştür. Dinî pratikler yumuşatılabilir ve Kur'an tefsiri de dininin geçerliliğinin bir işareti olarak, farklı dönemlere göre çeşitlilik gösterebilirdi. Goldziher aynı argümanı 1876 yılında yayımlanan *Hebrew Myths* adlı erken dönem Midraş araştırmasında Yahudiliğe de uygulamıştır.

Goldziher'in tarihi kaynaklara bakışında Geiger hayati etkiye sahipti. Kaynakların anlatılan olaya dair güvenilir çok az bilgiler verdiğini, bilakis kaynakların asıl yaptığının sonraki dönemde bu olayların nasıl algılandığından bahsettiğini Geiger'dan öğrenmişti. Bu argüman Geiger'ı, şüphesiz, Yeni Ahit'in Hz. İsa'nın hayatına dair yetersiz bir kaynak oluşu

²⁴ "Yahudi Aydınlanması" olarak Türkçeleştirebileceğimiz bu kavram 19. yüzyılda, özellikle Almanya'da, Yahudi alimlerin Yahudiliği her açıdan yeniden ele alarak diğer dinler karşısında konumlandırma çabalarını ifade etmek için kullanılmıştır. (çev.)

²⁵ "Muslim Studies" adıyla İngilizce meşhur olan eser, "İslam Kültürü Araştırmaları" olarak yakın zamanda Türkçe'ye de çevrilmiştir. (çev.)

²⁶ Ignaz Goldziher, "The Principles of Law in Islam," *Muslim Studies* içinde, ed. trc. C. R. Barber and S. M. Stern (New Brunswick, NJ: Aldine Transaction, 2006), 302. Goldziher'in muasırı ve Oxford Üniversitesi'nde Arapça profesörü olan D. S. Margoliouth bu argümanı Joseph Schacht ve Henri Lammens gibi daha da ileri götürmüştür.

iddiasında bulunurken çok sıkıntıya sokmuştur. Böyle yaparken o Tübingen Okulu'nu; vardığı sonuçlardan dolayı akademik olarak aforoz edilen David Friedrich Strauss'un 1835'de yazdığı *Life of Jesus*'u takip etmekteydi. İnciller mitsel yapıda olduklarından dolayı Hz. İsa'nın hayatının detaylarının güvenilir bir şekilde bilinemeyeceğini öne sürmek bir tür sapkınlıktı; İsa'nın, Geiger'in iddia ettiği üzere, Mişna, Tosefta, Targumim ve Talmud gibi Rabbinik literatür üzerinden daha iyi anlaşılabilceğini öne sürmek ise Protestan ilahiyatçılara hakaret etmek demektir. Tarihselcilik problemin sadece bir yönyd; İsa'nın Feris bir Yahudi olduğunu iddia etmek ise, Leipzig niversitesi'nden Sami dilleri uzmanı Franz Delitzsch'in deyişiyle "armıh olayından on kat daha korkunç bir şeydi."²⁷

İslam'ın ortaya çıkışında Yahudi etkisi olduğu meselesinde Goldziher, Yahudilerin İslam'ın orijinalliğini inkarlarını aksettirmiştir: İslam "neredeyse orijinal hiçbir şey" içermez; "Muhammed yeni fikirler iddiasında değildi"; "Muhammed'in öğretileri kendi özgün dehasının ürünleri değildi... ancak onun tüm doktrinleri Yahudilik ve Hristiyanlıktan alınmıştı"; İslam "Sami düşünce tarafından üretilen en önemli manifestodur."²⁸ Goldziher İslam'ın özgnlgn bu şekilde inkar etmeye İslam'ı ktlemek için değil, bilakis Yahudiliğin geçerliliğini vurgulamak için niyetlenmiştir. İslam ve Yahudiliği gelişme kabiliyeti olmayan ve mitolojiden yoksun Sami dinler olarak Sami diller filoloğu Ernest Renan'a yazdığı reddiyede Goldziher, Yahudilik ve İslam'ın yenilikçi bir doğaya, yabancı fikirler ve ritüelleri asimile etme kapasitesine ve değişen şartlara kendilerini uyarlama özelliğine sahip olduklarını öne srmştir. Mitoloji kalıbından azade olarak İslam ve Yahudilik kendilerini bilimsel anlayışa sahip bir tarih başlatma imknı veren monoteizme ykseltilmişlerdir.²⁹ Bu tür argümanlar, Goldziher'in daha önce 1862'de henüz 12 yaşında yazdığı ilk yayını olan ve Macaristan'ın oldukça muhafazakâr Yahudi toplumunda kendisine sapkın unvanı kazandıran

²⁷ Heschel, *Abraham Geiger*, s. 196'dan alıntılanmıştır.

²⁸ Bu ve benzeri yorumlar için, bkz. Robert Simon. *Ignac Goldziher: His Life and Scholarship as Reflected in His Works and Correspondence* (Budapest: Hungarian Academy of Sciences, 1986), 11-156.

²⁹ Ignaz Goldziher, *The Dogma and Law of Islam* (Heidelberg, 1910), 16

ufak bir kitapçıkta eleştirdiği, Macaristan'ın muhafazakâr Ortodoks Yahudi cemaatine de yöneltilmişti.

Yahudilik ile İslam'ı müttefik yapmaktan ziyade, Goldziher'in İslam'ında, Yahudiliği Avrupalı Hristiyan kitleye sunma çabası görmekteyiz. İslam'daki hadis gibi Yahudilikte de *Aggadab*; Fıkıh gibi de *Halaka* vardı. Her iki din de antropomorfizmi reddeden ve ahlaki davranışlara vurgu yapan monoteist dinlerdi. Şam'da katıldığı bir Cuma namazından sonra Goldziher şunları yazmıştı: "Müslüman olduğuma artık içten içe kanaat getirdim." Kahire'de bir camide de şöyle demişti, "O yüce Cuma gününde binlerce dindarın arasında secdeye gittiğimde hayatımda hiçbir zaman bu kadar samimi, bu kadar içten hissetmemiştim." "Keşke ben de kendi Yahudiliğimi İslam ile aynı makul seviyeye yükseltebilsem."³⁰ Bu tarz yorumları herhangi bir kiliseyi ziyaret eden bir başka Yahudi alimden duyamayız. Yahudilik ile İslam'ı müttefik yapmakla aslında, akla aykırı dogmalara, mucizelere ve doğa üstü olaylara dayanan Hristiyanlık teolojik olarak marjinalleştirilmiş olmaktadır.

Modern Yahudi Benliğinin Oluşumunda İslam

Liberal Yahudilik ile Liberal Protestanlık arasındaki ayırımların net olmayışından kaynaklanan, Uriel Tal'in öne sürdüğü üzere³¹, Hristiyanlığa karşı yazılan Yahudi reddiyelerinde İslam sessiz bir muhatap işlevi görmüştür. Akli bir din olarak İslam, Hristiyanlığın akli ihlal etmesine işaretler, Yahudi düşünürler tarafından Yahudiliğe ilhak edilmişti. Hermann Cohen, Ernst Renan'la ve onun ilham aldığını gelenekle tamamen ters düşerek, Hristiyanlığı mitsel ve dolayısıyla da felsefi açıdan yalan yanlışlarla dolu ve ahlaktan yoksun bir din olarak görmüştü. Nitekim o şöyle yazmıştı: "Orta Çağ Yahudi felsefesi gerçek monoteizmden dışarıda kalacak şekilde pek de İslam'dan ayrı olarak olgunlaşmamıştır. İslam ile Yahudilik arasındaki çok yakın ilişki -ki diğer monoteist dinlerden çok daha fazladır- anne-kız olan bu iki din arasındaki akrabalık ile açıklanabilir."³² Bernard

³⁰ Ignaz Goldziher, *Tagebuch*, ed. Alexander Scheiber (Leiden: Brill, 1978), 59.

³¹ Uriel Tal, *Christians and Jews in Germany: Religion, Politics, and Ideology in the Second Reich, 1870-1914*, trans. Noah Jonathan Jacobs (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1975)

³² Hermann Cohen, *Religion of Reason out of the Sources of Judaism*, trc. Simon Kaplan (New York: Ungar, 1972), 92. "Orta çağ Yahudi felsefesi gerçek monoteizmden dışarıda kalacak şekilde pek de İslam'dan ayrı olarak olgunlaşmamıştır. İslam ile Yahudilik

Lewis de Cohen'i takip ederek şöyle der: "Yahudilik ve İslam aralarındaki birçok benzerlikten dolayı kardeş dinlerdir. Bir Yahudi, özellikle de eğitilmiş bir Yahudi, İslam'ı etüt ederken Hristiyan çalışma arkadaşlarına üstün gelir ve onların kolayca anlayamadığı şeyleri direk anlayabilir."³³ Franz Rosenzweig'in olumsuz bir İslam değerlendirmesine yönelişi onun çok daha sempatik bir Hristiyanlık düşüncesine sahip olduğunu gösterir ancak bu aynı zamanda Yahudiliğın akıl dini olmasına dair endişelerinden, hem Yahudilik hem de Hristiyanlığın ortak olduğu, böylece İslam'ı dışladıkları, bir *Heilsgeschichte*'ye (kurtuluş tarihi) yöneliştir.³⁴ Leo Strauss, [benzerliklere dayanmayı] Liberal Yahudilik ve Geiger'in teolojik savunmaları olarak görmekten vazgeçmiş ve İslam-Yahudi benzerliklerini Yahudiliğın bir hukuk dini olarak Hristiyanlığa üstünlüğünü savunmak için kullanmıştır. Böyle yaparak aslında Strauss, Hristiyanlık tasavvurunda uzun zamandır yerleşik olan; bir yandan sözde kanunculuk ile Yahudi sekülerliğı arasında, diğeri yandan da sözde daha yüksek ahlakilik ile Hristiyan maneviyatı arasındaki ikiliğı kabul etmiş oluyordu. Ancak Strauss bu ikiliğı yeniden değerlendirerek şöyle demiştir: "Hristiyanlık ile Yahudilik arasında uzlaşı yoktur; Yahudilik saf ve duru bir anti-Hristiyan ilkedir."³⁵ Tamamen, materyalizmi ve hukukun önceliğine bağılılığı sayesinde Yahudilik, İslam gibi, doğrusu Hristiyanlıktan üstündür. Strauss'a göre, Hristiyanlık ve modern devlet, inanç hakkında kaygılanıp hukukun toplum ve dindeki merkeziliğinden endişe duyarken; İslam, Yahudi ve antik Yunan felsefelerinin hepsi hukukun ve ahlakın toplum için üstünlüğüne saygı göstermiştir. Hukuku dikkate almayış açısından Strauss, Hristiyanlıkla sekülerliğı irtibatlandırır ve Yahudilik, modernite ve sekülerlikten

arasındaki çok yakın ilişki -ki diğeri monoteist dinlerden çok daha fazladır- Anne-kız olan bu dinler arasındaki akrabalık ile açıklanabilir" (Almanca aslından çeviri; çev.) (*Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums* [Darmstadt: Melzer, 1966], 107-8)

³³ Lewis, *Islam in History*, 12

³⁴ Professor Robert Erlewin'le özel e-posta yazışması, Ekim 2009. Rosenzweig'in İslam üzerine yazıları Gesine Palmer ve Yossef Schwartz'in řu çalışmasında bir araya getirilmiştir, eds., *"Innerlich bleibt die Welt eine"*: Ausgewählte Texte zum Islam (Berlin: Philo, 2003)

³⁵ Leo Strauss, *Philosophie und Gesetz*, C. 2 *Gesammelte Schriften*'den, ed. Heinrich Meier (Stuttgart: Metzler, 1997), 327-28; *Leo Strauss: The Early Writings*, ed. ve trc. Michael Zank (Albany: State University of New York Press, 2002), 94, Leora Batnitzky'da alıntı yapıldı, "Leo Strauss's Disenchantment with Secular Society," *New German Critique*, no. 94 (2005): 13.

etkilenmeden kalırken, onun iddiasına göre, seküler çağda Hristiyanlığı kendi ölümünden sorumlu tutar.

Sonraki Yahudi Alimlerin İslam Çalışmaları

Goldizher'in özgünlüğü ve üretkenliği onu İslam araştırmalarında müstesna bir figür haline getirmiştir. Diğer birçok meslektaş gibi, Goldizher de uzmanlığının büyük kısmını bir üniversite çatısı altına olmaksızın tamamlamıştı. Almanya, İngiltere ve Filistin'den profesörlük teklifleri almasına rağmen Macaristan'dan ayrılmayı kabul etmemiş, nihayet 55 yaşında Budapeşte Üniversitesi'nde profesör olana kadar beklemek zorunda kalmıştı. Benzer şekilde Gustav Weil 1861'de profesör olduğunda 55, Derenbourg 56, Gotthold Weil de 59 yaşındaydı (ve iki yıl sonra Naziler iktidara geldiğinde profesörlüğünü kaybedecekti.) Geiger, Heinrich Graetz, Hartwig Hirschfeld, Martin Schreiner, Israel Shapiro, Heinrich Speyer, Moritz Steinschneider ve Leopold da diğer birçok Yahudi alim gibi ya Rabbinik kurumlarda eğitim vermiş ya da hiç eğitim vermemiş isimler arasındaydı. Dolayısıyla bu isimlerin alimliği Alman akademisinin bir ürünü değildi, yine de onların yayımları profesörlüklerini elde etmiş olan Hristiyan meslektaşlarının çalışmalarını harekete geçirmiştir. Belki de bu durumun en bariz örneği, Nöldeke'nin 1860'da yayımlanan ve Gustav Weil'in 1844'te yayımlanan aynı konuda öncü çalışması *Historisch-kritische Einleitung in den Koran* (Kur'an'a Tarihsel-Eleştirel Giriş)'i temel aldığı Kur'an kronolojisi çalışması *Geschichte des Qorans* (Kur'an Tarihi) adlı eserleridir. Bu çalışmasından dolayı Nöldeke 1864 yılında henüz 31 yaşında Kiel Üniversitesi'nden profesörlük elde etmiştir. Weil ise, kendi çalışması çok daha fazla övgü aldığı halde, 50'li yaşlarına kadar Heidelberg Üniversitesi'nden profesörlük alamamıştı.

Yeni yüzyılın girişiyle bu durum radikal bir biçimde değişti. Ludmila Hanisch, Oryantalist çalışmalara, özellikle İslam üzerine, 1920'lere kadar Yahudiler tarafından yön verildiğini ortaya koymuş ve onun tahminine göre 1933'te *Oryantalistik* kürsülerin %25'i Yahudiler tarafından doldurulmuş ve daha birçok Yahudi (birkaçı kadın olmak üzere) bu alanda çalışmalar yapmaktaydı.³⁶ Hâsılı, İslam araştırmaları Naziler iktidara gelince akâmete uğramış ve Yahudiler akademik mevkilerini

³⁶ Ludmila Hanisch, "Akzentverschiebung: Zur Geschichte der Semitistik und schaft während des 'Dritten Reichs,'" *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 18, no. 4 (1995): 218

kaybetmişlerdir. Örneğın, Berlin Üniversitesi Sami dilleri filolojisinin, Aryan filolojisine çevrilmesi gerekecekti.³⁷ Hepsi olmasa da sürgüne gönderilen Yahudi alimlerin çoğu ilmi çalışmalarını İsrail, ABD ve diğeri ülkelerdeki üniversitelerde sürdürmüşlerdir. Ancak çalışmalarının doğası ve tonu kaçınılmaz olarak, Almanya’da olduğu gibi, II. Dünya Savaşı sonrası döneme evirilmişti. *Third Reich*³⁸ döneminde Yahudi alimlerin çalışmaları ne söz konusu edilmiş ne de tanınmıştır. Savaştan sonra Yahudi alimlerin çalışmaları, özellikle Kur’an araştırmaları, son yıllarda Angelika Neuwirth’in çabalarına kadar Almanya’da devam etmemiştir.³⁹

Yüzyılın başlarında, Arapça çalışmaları Avrupa’daki rabbinik okullarında olağan hale gelmişti ve Yahudilerin Arapça çalışmalarıyla, İslam ve Yahudi kutsal kitapları arasındaki paralellik çalışmalarında olduğu gibi, Yahudi felsefesi de önemli gelişmeler kaydetti. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda bir ton değışimi de ortadaydı. İslam, önceki çalışmalarda olduğu gibi yüceltilmemekteydi. Örneğın Hirschfeld, Kur’an’dan “gösterişli mecazlarına rağmen okunması yavan” ve “farklılıklarının meydana getirdiğı zorluklar Kur’an’ı çalışmayı teşvik edeceğine vazgeçiren” bir kitap olarak bahsetmişti.⁴⁰ Mittwoch, İslam’daki namaza dair çalışmasında, Yahudilikte üç, İslam’da beş vakit farz olduğu halde,

³⁷ "Semitik Filoloji kürsüsü Aryan dilleri için kullanılacaktır." Kraliyet-ve Prusya Bilim Bakanı, açık ve örgün eğitim, 6 Aralık, 1935, Berlin Üniversitesi Rektörüne ve Eugen Mittwoch’un şahsına UK M 225, p. 25. Humboldt Üniversitesi arşivleri, 26 Ocak, 2012. (Dipnot Almanca aslından çeviri çev.)

³⁸ Hitler dönemi Nazi Almanya’sına verilen isim. Hitler’e göre Birinci Reich Yunan, İkinci Reich Roma Üçüncü Reich ise kendi imparatorluğunu ifade etmekteydi. Reich kelimesi sözlükte ‘krallık, imparatorluk’ anlamına gelmektedir. (çev.)

³⁹ “Geiger’in projesinin başardıklarını vurgulamak önemlidir. Belki de ilk kez, Kur’an ayetleri orijinal kültürel bağlarına tekrar entegre edilmiş ve yeni bir dinin temel metni içinde kanonize edilmeden önce ne oldukları görülmüştür. Şöyle ki; çağdaş dönemin baskıcı soru ve problemlerine verilen cevaplar, ki bu cevaplar muhataplarının zaten bir noktaya da kadar aşına olduğu birbirine girmiş, düzeltilmiş, uyarlanmış ve yeniden yorumlanmış rivayetler ve motiflerdir. Geiger, Horovitz ve Speyer’a göre Kur’an kendini sadece İslam tarihinin bir hareket noktası olarak arz etmeyip, bilakis karmaşık ve çok dilli bir menş’e ortamına yerleştirilmesi gereken geçişken bir metindir.” (*The Qur’an in Context: Historical and Literary Investigations into the Quranic Milieu*, ed. Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, and Michael Marx [Leiden: Brill, 2010], 5).

⁴⁰ Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran* (London: Royal Asiatic Society, 1902), 5.

namazın Yahudilikten alınma olduğunda ısrar etmişti.⁴¹ İslam'ın özgünlüğünü reddetmek, kendini Yahudiliğin özgünlüğüne yaslar: Yahudilik, diğer monoteist dinleri meydana getirmiştir ancak o kendiliğinden var olmuştur. Kitab-ı Mukaddes ile Antik Yakın Doğu dinlerinin metinleri arasındaki paralellikler, söylenene göre, benzer ritüel ve öğretileri onaylayan putperestliği yıkmaya niyetlenmiş Kitab-ı Mukaddes metinlerinin yanlış anlaşılması olması sebebiyle, Yahudi alim ve teologlar tarafından reddedilmiştir.

Yahudiliğin dini özgünlüğü, şüphesiz, ilahi vahyin yerini tutmaktaydı: eğer Tanrı Kitab-ı Mukaddes'i yazmasaydı, o zaman en azından Yahudiliğin önemi, ilaveten iki monoteist dinin daha meydana gelmesine kaynaklık etmesi sebebiyledir denebilir. 20. yüzyılın başlarında Yahudi alimler arasında İslam'a yönelik ilginin azalması, o halde, İslam'ı Yahudiliğin dünya medeniyetine bir katkısı olarak görme isteğindendi. Aynı zamanda, bir din olarak İslam ile askerî fetihler peşinde koşan Müslümanlar arasında ayırım yapmak gerekliydi. Osmanlı genişlemesi ve Jön Türkler'in neden olduğu Avrupa'ya dair endişeler Yahudilerin İslam'a ilgilerine engel olmuştur.

Siyonizm, istikametini değişmesinde başka bir etken olmuştur. Gil Eyal, ilmin, Avrupa'lı Yahudi İslam uzmanlarından kamu politikası kapsamında İsrail'e aktarıldığını ortaya koymuştur.⁴² Siyonist Oryantalizm siyasette olduğu gibi edebiyat, sanat ve müzikte de kendini göstererek çeşitli yönlerde intikal etmiştir.⁴³ Avrupa'da önde gelen Yahudi İslam uzmanlarının bazıları Arapça ve İbranice eğitim veren iki dilli bir İbrani Üniversitesi, hatta iki uluslu bir devlet, düşüncesinden yana olmuşlardır. Kudüs İbrani Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü Başkanı Joseph Horovitz, üniversitenin kelim, tefsir, fıkıh gibi çeşitli İslamî ilimler eğitimi verecek

⁴¹ Eugen Mittwoch, *Zur Entstehungsgeschichte des islamischen Gebets und Kultus* (Berlin: Verlag der koeniglichen Akademie der Wissenschaften, 1913).

⁴² Gil Eyal, *The Disenchantment of the Orient: Expertise in Arab Affairs and the Israeli State* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2006).

⁴³ Yaron Peleg, *Orientalism and the Hebrew Imagination* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).

şeyhlere görev vermesini istemiştir. Hatta, ona göre, bölüm başkanı da Avrupa ya da Amerika'da eğitim almış bir Arapça uzmanı olmalıdır.⁴⁴

Eğer Yahudi alimler İslam'ı Yahudiliğin azametli bir ürünü olarak görüyorlarsa, Siyonistler de Arapları Kitab-ı Mukaddes Yahudi kimliğinin özgülüğünü sürdürenler olarak görüyorlardı. Arap düşüncesinin durgun ve geniş oluşu, şüphesiz, Edward Said'in betimlemesine göre, Avrupalı Oryantalistlerin söylemlerinin merkezini teşkil etmekteydi. Bu durum bazı Siyonistleri Yahudi kimliğini yüceltme adına *kefiyyeh*⁴⁵ giymeye ve deveye binmeye ve diğer Siyonistleri de aşağılayıcı hareketler yapmaya sevk etmiştir. Örneğin Joseph Klausner şunları yazmıştı: "Eğer bir Yahudi, bedevi adetlerini benimseyecek olursa; deve sürer, silah ateşler ya da Arap ipi (ikâl) takarsa -anında Yahudi yazarlarımız heyecanlanır... Eğer [Yahudilerin İsrail'e yerleşmeleri asimile olmak anlamına geliyorsa]... Arapların geri kalmışlığına asimile olmaksızın, diasporada kalmak ve Avrupa aydınlanma kültürüne asimile olmak daha iyidir."⁴⁶

Siyonist hareketle birlikte Yahudi hüviyeti İslam'la karmaşık ve endişe verici bir hale gelmiştir. Amnon Raz-Krakotzkin'in yazdığı üzere, "Siyonizm'in dönüşü Protestanliğın manevi idealine idi; İkinci Mabet döneminin kutsal toprakları, İsa-Mesih devrine."⁴⁷ Ben biraz daha ileri giderek şunu söyleyebilirim; Kutsal topraklar Siyonistler için bir nevi İsa vazifesi görmüştür: Masum, pak, yozlaşmamış, zaman üstü, sürülmüş, tıpkı Protestanların iki bin yaşındaki tarihsel İsa'yı geri alabileceklerini sanmaları gibi, Siyonistlerin de iki bin yıl sonra "ikinci dönüş" ile kurtarabileceklerini sandıkları kutsal topraklar. Siyonizm'in Hristiyan dünyası ile iř birliği, İsa'yı Yahudilerin toplu çektikleri acıları yansıtan bir figür olarak sunan Uri Zvi Greenberg'den Klasuner'a yazılan şiirlerden hareketle aşırı heyecanlı bir İsa hayranlığı tarafından hazırlanmıştır. Filistinli Araplarla yaşanan çatışmalar

⁴⁴ Menahem Milson, "The Beginnings of Arabic and Islamic Studies at the Hebrew University in Jerusalem," *Judaism* 45, no. 2 (1996): 169-83

⁴⁵ Güney Doğu Anadolu bölgesinde poşi de denen, Filistin'de başa takılan desenli geleneksel eşarp.

⁴⁶ Joseph Klausner, "Fear," *HaShiloah* (1905), quoted in Peleg, *Orientalism and the Hebrew Imagination*, 95.

⁴⁷ Amnon Raz-Krakotzkin, "A National Colonial Theology: Religion, Orientalism, and the Construction of the Secular in Zionist Discourse," *Tel Aviver Jahrbuch fuer deutsche Geschichte* 30 (2002): 312-26.

da eklenince, Yahudilerin İslam araştırmalarından uzaklaşması Hristiyan muhayyilesi ile olan ittifakın yararına olmuştur.

Sonuç

İslam değerlendirmesinde Yahudi ve Hristiyanlar arasındaki tezat çarpıcıdır. Almanya'nın önde gelen Hristiyan İslam uzmanlarının çoğuna göre İslam, ibadet ve şeriat açasından Yahudiliğin diğer bir örneğidir. şüphesiz, Suzanne Akbari'nin ortaya koyduğu üzere, Hristiyanlar Orta çağdan beri İslam'ı Yahudiliğin talihsiz bir yükselişi olarak görmüşlerdir.⁴⁸ Hristiyanlığın İslam'la herhangi bir bileşeni olmadığı için -Yahudilik düşünceleri, metinleri ve Hristiyanlığın kalbinde yatan kişilerin aksine- İslam aleyhine Hristiyan polemikleri dini bağlılıklarına etki etmeksizin devam edebilmiştir.

19. yüzyılın birçok Yahudi-Alman düşünürü ve tarihçisi için İslam yalnızca takdir edilesi bir şey değil, aynı zamanda Yahudiliği Avrupa dünyasında sunmak için iyi bir örnekti. İslam hukuku ve etiğinin rasyonelliğine dair çalışmaları, İslamî monoteizmi ve antropomorfizmi reddetmesini takdir etmeleri, İslam'ın doğuşunu ve Kur'an'ın meydana gelişini Rabbinik Yahudilik bağlamında izah etmeleriyle aslında Yahudiler, Yahudiliğin kanûni nizamının rasyonel ve etik temelini ve dini hukuk ve monoteizme bağlılığını savunuyorlardı. Rabbinik Yahudiliğin İslam inançları ve ibadetleri üzerindeki yoğun etkisini öne sürerek bu Yahudi alimler aynı zamanda geleneksel ilahi vahiy inancına bir vekil sağlamış oluyorlardı: Belki de tanrı Yahudi kutsal metinlerini vahyetmemişti ancak bu metinler Batının üç monoteist dinini meydana getirecek kadar güçlülerdi.

Yine de Yahudi alimlerin İslam uzmanlığının önemi daha da öteye gitmektedir. Kur'an ve hadislerdeki Yahudi yansımalarını tespit ederek, Yahudi alimler erken dönem İslam'ını şekillendiren dini akımların en önemlisini teşkil etmiş oldular. İslam araştırmalarında 19. yüzyıldaki Hristiyan meslektaşları, Nöldeke ve Wellhasuen gibi, daha ziyade Helenistik ve heretik Hristiyan grupların etkisi üzerine odaklanmışlardı. şayet Yahudi alimlerin katkıları olmasaydı, çağdaş Kur'an çalışmaları,

⁴⁸ Suzanne Akbari, *Idols in the East: European Representations of Islam and the Orient*, 1100-1450 (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009)

özellikle de Neuwirth'in eski çağlarda dini seslerin çoksesliliğini gösteren çalışması gibi, büyük oranda eksik kalırdı.⁴⁹

İslam araştırmaları, Yahudiliği yalnızca özgürleştirmekle kalmayıp onu aklayan ve softalıktan, mesihçilikten, egzotizmden, erotizmden ve uluslararasılıktan arındıran çok daha geniş bir 19. yüzyıl Alman Yahudilerinin gündeminin parçasıydı. Yahudiliği "aklıleştirme" çabası 19. yüzyıl Yahudi düşünce ve sosyal tarihlerinde tanımlanmıştı. Bununla beraber İslam'ın rolü hiçbir zaman dahil edilmemişti. Bununla birkaç şeyi kastediyorum: İslam araştırmalarını meydana getirirken Yahudi alimlerin katkıları; Avrupalı rabbilerin eğitiminde Arapçanın önemi; muhayyel İslam'ın Yahudilikteki değişimleri destekleyen rolü; Jacques Derrida'nın kelimeyi kullandığı şekilde, Yahudi oryantalistlerin farklılığı (*differance*) değişmekte ve ötelenmektedir. Yahudilerin tutumları, şüphesiz, Siyonizm'in doğuşu ve 20. yüzyılın yeni Hristiyan-Yahudi ittifaklarının yeni imkanlarıyla değişti. 2. Dünya Savaşı ve İsrail Devleti'nin kurulması, Yahudilerin benlik anlayışlarında ve İslam ve Hristiyanlık ile ilişkilerinde tamamen yeni politik ve teolojik koşullar meydana getirmiştir.

19. yüzyıl Avrupa Yahudi Oryantalizminin farkı şudur: Yahudiliği İslam üzerinden tanımlamak Yahudiliği oryantalizmden kurtarma çabasının bir parçasıydı; bu da Yahudiliği İslam'ın bilim, felsefe, Yunan felsefesine ilgi, matematik, tıp ve dil sanatları açısından altın çağına yeniden yönlendirmek demektir. Bu vazifeyi yerine getirebilmesi için, tabii ki, İslam'ın da Sûfilik, Şiilik ve Yahudilikte reddedilen diğer mistik ve apokaliptik unsurlardan arındırılması gerekiyordu. 19. yüzyıl Alman-Yahudi söyleminde İslam oryantalizmin bir parçası değildi, aksine, Yahudiliği İslam üzerinden tanımlamak, Yahudiliği oryantalizmden kurtarmak için bir araçtı.

⁴⁹ Neuwirth, Sinai, and Marx, *Quran in Context*.

KAYNAKÇA

- Akbari, Suzanne. *Idols in the East: European Representations of Islam and the Orient 1100-1450*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009.
- Becker, C. H. "Der Islam als Problem". *Der Islam* 1 (1910), 1-21.
- Cohen, Hermann. *Religion of Reason out of the Sources of Judaism*. trc. Simon Kaplan. New York: Ungar, 1972.
- Disraeli, Benjamin *Coningsby; or, The New Generation*, 3 c. London: Colburn, 1844.
- Eyal, Gil. *The Disenchantment of the Orient: Expertise in Arab Affairs and the Israeli State*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2006.
- Geiger, Abraham. *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen? Eine von der Konigl. Preussischen Rheinuniversität gekrönte Preisschrift*. Bonn, 1833; Yeniden basım. Leipzig: Kaufmann. 1902; Osnabruck: Biblio, 1971.
- Geiger, Ludwig "Abraham Geigers Briefe an J. Derenbourg". *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 1896.
- Gingrich, Andre "Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe". *Mediterranean Ethnological Summer School* 2 (1996), 99-127.
- Goldziher, Ignaz. "The Principles of Law in Islam". *Muslim Studies* içinde, ed. trc. C. R. Barber and S. M. Stern. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction, 2006.
- Goldziher, Ignaz. *The Dogma and Law of Islam*. Heidelberg, 1910.
- Goldziher, Ignaz. *Tagebuch*, ed. Alexander Scheiber. Leiden: Brill, 1978.
- Graets, Michael. "The History of an Estrangement between Two Jewish Communities: Germany and France during the Nineteenth Century." *Toward Modernity: The European Jewish Model* içinde. ed. Jacob Katz. New Brunswick, NJ: Transaction, 1987, 159-69.
- Hanisch, Ludmila. "Akzentverschiebung: Zur Geschichte der Semitistik und schaft während des 'Dritten Reichs'". *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 18, no. 4 (1995).

- Heschel, Susannah. *Abraham Geiger and the Jewish Jesus*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Hirschfeld, Hartwig. *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*. London: Royal Asiatic Society, 1902.
- Ivry, Alfred. "Salomon Munk and the *Mélanges de philosophie juive et arabe*". *Jewish Studies Quarterly* 7 (2000): 120-26.
- J. Fueck, Johann. *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*. Leipzig: Harrasowitz, 1955.
- Juynboll, G. H. A. *The Authenticity of the Tradition Literature: Discussions in Modern Egypt*. Leiden: Brill, 1969.
- Kramer, Martin. *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis*. Tel Aviv: Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1999.
- L. Marchand, Suzanne. *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship*. New York: Cambridge University Press, 2009).
- Lewis, Bernard. *Islam in History*. Chicago: University of Chicago Press, 1903, 11.
- Machinist, Peter. "The Road Not Taken: Wellhausen and Assyriology". *Homeland and Exile: Studies in Honor of Bustenay Oded* içinde, ed. Gershon Galil, Mark Geller, and Alan Millard. Leiden: Brill, 2009.
- Mangold, Sabine. *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner, 2004.
- Neuwirth, Angelika. Sinai, Nicolai. and Marx, Michael. *The Qur'an in Context: Historical and Literary Investigations into the Quranic Milieu*, Leiden: Brill, 2010.
- Milson, Menahem. "The Beginnings of Arabic and Islamic Studies at the Hebrew University in Jerusalem". *Judaism* 45, no. 2 (1996).
- Mittwoch, Eugen. *Zur Entstehungsgeschichte des islamischen Gebets und Kultus*. Berlin: Verlag der koeniglichen Akademie der Wissenschaften, 1913.
- Peleg, Yaron. *Orientalism and the Hebrew Imagination*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.

- Preissler, Holger "Heinrich Lebrecht Fleischer: Ein Orientalist, seine jüdischen Studenten, Promovenden und Kollegen". *Bausteine einer jüdischen Geschichte der Universität Leipzig* içinde, ed. Stephan Wendehorst. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2006.
- Raz-Krakotzkin, Amnon. "A National Colonial Theology: Religion, Orientalism, and the Construction of the Secular in Zionist Discourse". *Tel Aviver Jahrbuch fuer deutsche Geschichte* 30 (2002).
- Renger, Christian. *Die Gründung und Einrichtung der Universität Bonn und die Berufungspolitik des Kultusministers Altenstein*. Bonn: Ludwig Röhrscheid Verlag, 1982, 237-39.
- Richarz, Monika. "Juden, Wissenschaft und Universitäten: Zur Sozialgeschichte der jüdischen Intelligenz und der akademischen Judenfeindschaft, 1780-1848". *Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte*, suppl. 4 (1982): 55-72.
- Simon, Robert. *Ignac Goldziher: His Life and Scholarship as Reflected in His Works and Correspondence*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, 1986.
- Strauss, Leo. *Philosophie und Gesetz, C. 2 Gesammelte Schriften*'den, ed. Heinrich Meier. Stuttgart: Metzler, 1997.
- Tal, Uriel. *Christians and Jews in Germany: Religion, Politics, and Ideology in the Second Reich, 1870-1914*, trans. Noah Jonathan Jacobs, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1975.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 2009.
- van Ess, Josef. "Goldziher as a Contemporary of Islamic Reform". *Goldziher Memorial Conference* içinde, ed. Eva Apor and Istvan Ormos. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, 2005.
- van Ess, Josef. "From Wellhausen to Becker: The Emergence of *Kulturgeschichte* in Islamic Studies". *Islamic Studies: A Tradition and Its Problems* içinde, ed. Malcolm H. Kerr. Malibu, CA: Undena, 1980.
- W. Said, Edward, *Orientalism*. New York: Pantheon, 1978.
- Wellhausen, Julius. *Muhammed in Medina*. Berlin: Reimer, 1882.

Weil, Gustav. *The Bible, the Koran, and the Talmud*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1846.

Zank, Michael. *Leo Strauss: The Early Writings*. Albany: State University of New York Press, 2002.